

Відгук офіційного опонента
на рукопис дисертації Каганова Юрія Олеговича
«Конструювання «радянської людини» (1953-1991 рр.): українська
версія», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Представлена до захисту дисертація присвячена дослідженню комплексного історичного аналізу основних інститутів, агентів, механізмів, форм і особливостей конструювання «радянської людини» в контексті ідеологічної ситуації в УРСР 1953-1991 рр.

Тема опрацювання експерименту «соціальної інженерії» в частині конструювання «радянської людини» протягом 1953-1991 рр., здійснюваного радянським політичним режимом на українських теренах особливо цікава власним прикладним і показовим історичним досвідом. Адже на етапі недосконалості функціонування державних інституцій осмислений історичний досвід має слугувати застереженням небезпечності щодо впровадження методів і дій керівництва держави, зведених до позитивізму, що у свою чергу загрожує демократичному розвитку суспільства. Зважаючи на це, наукова та практична актуальність теми дисертаційного дослідження Ю.О.Каганова заперечень не викликає.

Мета роботи й визначені у відповідності з нею дослідницькі завдання мають чітку спрямованість. Структура дослідження відповідає визначеній меті та дослідницьким завданням, є цілком логічною та послідовною і зауважень не викликає. Дисертація у вигляді монографії складається зі вступу, чотирьох розділів, 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, іменного покажчика, 32 сторінок ілюстрацій.

Предметом наукового дослідження обрано комплекс чинників конструювання «радянської людини» в суспільно-політичних умовах радянської України 1953-1991 рр.

Хронологічно це період, що характеризується з одного боку початком епохи десталінізації як новим етапом в ідеологічному експерименті з конструювання «радянської людини». Верхня межа пов'язана з процесом розпаду СРСР та відродженням української державності.

Практичне значення винесеного на захист дисертаційного дослідження, окрім можливості використання його положень і висновків у підготовці наукових праць та при викладанні програмних курсів у навчальних закладах, набуває вагомості ще й тому, що воно відповідає спрямованості дослідницької тематики. Адже вона розробляється відповідно до планів держбюджетних наукових робіт молодих учених Запорізького національного університету «Пропаганда та суспільна свідомість на Півдні і Сході України (1930-ті – поч. ХХІ ст.)» (№ державної реєстрації 0119U000225); «Регіональні ідентичності Півдня і Сходу України в контексті сучасної російсько-української війни» (№ державної реєстрації 0116U006967).

Аналізуючи стан наукової розробки теми, автор доводить, що звернення до цієї проблеми обумовлене потребою глибинного осмислення витоків і генези формування «радянської людини» в конкретно-історичних суспільно-політичних умовах, зокрема в реаліях радянської України 1953-1991 рр. Автор ґрунтовно й об'єктивно аналізує визначені ним етапи наукового дослідження, починаючи з авторів, що були свідками й учасниками досліджуваних процесів, і закінчуючи сучасною історіографією. Ю.О.Каганов у роботі аналізує різнопланові праці, незалежно від суспільно-політичних умов їх написання, беручи з них найбільш раціональні положення і твердження, і, водночас резюмуючи: «Українські вчені здійснили перші кроки до осмислення процесу конструювання «радянської людини» в умовах суспільства післясталінської доби, однак вести мову про цілісну картину розуміння проблеми ще передчасно» (с. 53).

Вибір автором теоретичних основ дослідження проблеми конструювання «радянської людини» доволі вдалий. Адже через призму теорії тоталітаризму, теорії індустріального суспільства, теорії масової культури, теорії авторитарної

особистості дисертанту Каганову Ю.О. вдалося вибудувати власну концепцію дослідження і здійснити поставлені завдання. Вдало застосовуючи сучасну методологію, відходячи від марксистської парадигми історичного розвитку, спираючись на досягнення попередників, дисертант аргументовано, об'єктивно та всебічно висвітлює проблему.

Джерельна база дослідження переконливо доводить, що висновки, зроблені дисертантом, обґрунтовані й базуються на різноманітному колі джерел, насамперед, архівних. Виділяються в розряді оригінальних джерел роботи персональні історії та залучені в якості джерела приватні архіви. Поєднання архівних матеріалів та опублікованих джерел дозволило здобувачу різнобічно висвітлити різноманітні чинники, вплив яких суттєво позначався на процесі конструювання «радянської людини». Зосереджуючи головним чином інтерес на вивченні виокремлених аспектів зазначеної теми, а саме: освіта, виховання, засоби масової інформації, соціокультурний аспект та індоктринація радянської ідентичності, автор свідомо обмежує дослідницьку увагу до інших чинників, які наповнювали «конструкцію радянської людини» зазначеного періоду.

Дисертанту вдалося оригінально підійти до постановки проблеми, застосувати комплексний підхід до її вирішення та запропонувати нові обґрунтовані положення щодо розв'язання значимої проблеми української історичної науки.

Автор бездоганно володіє категоріальним апаратом, вдало ним оперує, досягаючи у такий спосіб, влучних висновків і заключень дисертаційного дослідження. Пожвавлюють і приваблюють серйозне дисертаційне дослідження персональні історії, які допомагають відтворити розмаїття історичної мозаїки та відтворити соціальні образи досліджуваної епохи.

Важливе значення має критичне осмислення дисертантом сутності загальнодержавного експерименту по конструюванню «радянської людини» наслідки якого проявлялися у суспільному фальші, лицемірстві, подвійних правилах, розходженням між декларованими ідеалами і реальною практикою

життя, роздвоєнням особистості. Автор розвінчує фальш і розкриває внутрішню об'єктивну потребу особистості у протесті проти лицемірства, подвійних стандартів, розходженням між декларованими ідеалами і практичними реаліями. Дисертант доводить, що радянській пропагандистській машині не вдалося уніфікувати суспільно-політичну думку абсолюту. На заваді цьому стояв і університетський дух вільнодумства, і мужня позиція учасників дисидентського руху, і розмови на кухні і інші чинники, які коригували суспільну свідомість.

Автор досконало вивчив зміст радянських нормативно-правових актів, спрямованих на уніфікацію навчально-виховного шкільного та вузівського процесу, покликаною забезпечити формування покоління будівників комунізму.

Дисертант розкриває динаміку нівелювання радянською освітньою системою природної, з точки зору соціальної психології, неповторної індивідуальності і формування узагальненого образу «правильної радянської людини». Вагому роль у цьому процесі проводили освітні установи, партійні, радянські, комсомольські організації під пильним наглядом КДБ. Мотивуючим аргументом спецслужб по відстеженню змісту суспільно-політичних настроїв школярів, вважає дисертант, вияв «антирадянської поведінки». Автору вдалося розкрити об'єктивні причини антирадянських проявів їх поведінки, а також проникнення у їх свідомість існування подвійної моралі.

Аргументовано потребу радянського політичного режиму у приховуванні прийомів русифікації у процесі формування «радянської людини» на теренах українських реалій. Студентська, учнівська молодь – індикатор прагнення суспільства до змін. Дисертанту вдалося розкрити проблему внутрішньої особистої незгоди цієї категорії українського суспільства з постулатами радянського політичного режиму, спрямованих на виховання ідейно правильної «радянської людини».

Спотворена засобами масової інформації пропаганда надзвичайних досягнень викликала прагматичне спростування сучасників на місцях, які були

очевидцями реальних, а не надуманих радянською системою успіхів. Автору вдалось показати факти протиріч із серії бажаного, якими рясніли радянські засоби масової інформації, і реального, свідками якого були сучасники. Однак, Українському радіо вдалось наповнювати ефір передачами українською мовою, як важливим чинником української ідентичності.

У дисертації висвітлюється явище т.зв. «радіохуліганства» і пропагандистського мовлення зарубіжних радіостанцій. Автор вбачає причини такого явища у перекритті і спотворенні інформації в умовах закритого суспільства. Ці чинники відігравали роль своєрідної шпаринки через яку потрапляв вірус свободи у закрите інформаційне радянське суспільство із вільного світу. У той же час автор констатує, що у час «перебудови» зміст телевізійних передач стає більш соціальним.

Автор відводить належне місце у системі конструювання «радянської людини» наступним соціокультурним чинникам: мовна практика, політичні анекдоти, кіно, музика, радянська обрядовість.

Підсумовуючи напрацювання дисертаційного дослідження, Ю.О.Каганов зазначає, що радянському політичному режиму не вдалося «витворити» нову людину – носія уніфікованого радянського світогляду.

Дисертант виявив оригінальний підхід у візуалізації досліджуваного матеріалу, який наочно демонструє викладені наукові положення дисертації. Бібліографічна частина дисертації доповнює позитивне враження, що вже склалося від ознайомлення зі змістом дисертації: автор непогано обізнаний у науковій творчості своїх попередників і колег.

Завдяки використанню новітніх концептуальних положень, узагальненню здобутків вітчизняної, зарубіжної історіографії та залученню нового фактологічного матеріалу, проведене Ю.О.Кагановим дослідження розширює концептуальні уявлення про характер діяльності, основні цілі та конкретні заходи, здійснювані радянським політичним режимом в українських реаліях 1953-1991 рр. по формування «радянської людини».

Сформульовані дисертантом наукові положення, а також висновки в цілому відзначаються новизною, достовірністю й обґрунтованістю. Зміст дисертації знайшов точне відображення в авторефераті. Основні результати наукового дослідження викладені у монографії, двадцяти трьох наукових статтях, з них двадцять одна – у наукових фахових виданнях України, у т.ч. десять – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз. Апробація отриманих результатів здійснена у доповідях і матеріалах наукових конференцій.

Безумовно, й з іншими висновками автора можна погоджуватись чи не погоджуватись, однак варто відзначити й оцінити самостійність і сміливість його суджень. Тим більш, якщо ці висновки та судження аргументовані й обґрунтовані, як це зроблено в дисертаційному творі Каганова Ю.О.

Прочитання та аналіз дисертаційної роботи спонукає до дискусій з приводу того чи іншого викладу. Так, стомлене від радянських подвійних стандартів українське суспільство жваво відгукнулося на кардинальні виклики горбачовської перебудови. Варто у дисертації наголосити на стержневих віхах перебудови. Прийняті резолюції XIX всесоюзної партійної конференції, яка відбулася влітку 1988 року, сприяли демократизації суспільно-політичного життя в СРСР та Україні, зокрема. У пошуках гнучкого зовнішньополітичного курсу була запропонована концепція так званого «нового політичного мислення». В числі головної ідеї «нового політичного мислення» спостерігався пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими. Суспільство стало усвідомлювати цінність людського життя – невід'ємної складової прав людини.

Автор зауважує на раціональності обмеження тематики дослідження, пояснюючи її багатоплановістю чинників, які впливали на «конструювання «радянської людини». Однак, нечувана на той час «гласність» періоду «перебудови» знімала «табу» на раніше заборонені і свідомо фальшовані комуністичною ідеологією теми, зокрема – політичні репресії, голодомор. З нашої точки зору важливо було б зупинитися на наслідках зняття заборони щодо висвітлення резонансних політичних тем (зокрема політичні репресії, голодомор), і на вплив цих чинників на динаміку суспільної свідомості адже

правда – важливий крок до визнання факту суспільного злочину, справедливого суду і каяття.

Дисертант, досліджуючи методи роботи органів спецслужб (КДБ), розкриває особливості політичного стеження цією структурою над інакомислячими. Оскільки метод політичного стеження є однією із складових політичного контролю на теренах не демократичних держав, виявляється цікавим надати узагальнену характеристику поняття такого чинника як політичний контроль на досліджуваному етапі українського суспільства. Адже у демократичних країнах функції політичного контролю полягають у піклуванні за безпекою держави, її громадян. Для комуністичного режиму в СРСР політичний контроль був невід'ємною складовою контролю за поведінкою громадян, діяльністю громадських об'єднань. Важливо зазначити, що «фанфаронові» твердження керівництва держави про дотримання курсу на побудову демократичної держави, насправді залишалися ідеологічною обгорткою політичного режиму, який у такий спосіб прикривав системні факти грубого порушення прав людини, унеможлилювали функціонування громадянського суспільства і демократії.

Звертає увагу високий рівень грамотності дисертанта та професійне володіння стилістикою наукового твору. В якості побажання дисертанту – варто уніфікувати позначку розділового знаку «лапки». У тексті дисертації спостерігаються різні форми цього розділового знаку.

Вказані зауваження та побажання носять рекомендаційний характер і суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Автор дослідження проявив здібності й навички науково-дослідної роботи, здійснив вдале комплексне дослідження важливої, актуальної і недостатньо вивченої теми. Розглянута дисертація є оригінальним, самостійним і завершеним науковим дослідженням, у якому отримані науково-обґрунтовані результати. Положення дисертації, що розширюють наукові знання і корегують сталі наукові уявлення, є суттєвим внеском у розвиток вітчизняної історичної науки в галузі

вивчення соціально-політичної історії України в частині конструювання «радянської людини».

Отже, дисертаційне дослідження Ю.О.Каганова є помітним внеском в українську історичну науку, позаяк має фундаментальний характер, містить наукову новизну, виконане на належному теоретичному рівні, окреслює перспективи подальшого дослідження суттєвих обставин суспільно-політичного життя післясталінської доби в українських умовах.

Робота Каганова Юрія Олеговича «Конструювання «радянської людини» (1953-1991 рр.): українська версія» відповідає існуючим вимогам МОН України, викладеним у пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р. та №1159 від 30.12.2015 р.), а її автор – Каганов Юрій Олегович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії держави та права
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського МОН України
Капустян Ганна Тимофіївна

підпис *Г.Т. Капустян*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар *Др. А. Герасименко*

